

ÚLKEN JASTAĞI JIPEK QURTLARIN BAĞIW, TUT JAPIRAQLARIN TAYARLAW HÁM SAQLAW

Abdrimova Gulbaxar

Qoraqalpaqstan awil xojalıg'ı hám agrotexnologiyalar instituti dotsenti

Kalenderov Jarılkag'an,

Qoraqalpaqstan awil xojalıg'ı hám agrotexnologiyalar instituti magistranti

Uzakova Farida

Qoraqalpaqstan awil xojalıg'ı hám agrotexnologiyalar instituti talabasi

Ekonomikalıq rawajlanıwdıń jáhán tájiriýbesi sonı kórsetedi, agrar tarawınıń ósıwı, awıl xojalıg'ı rawajlanıwınıń tıykarǵı faktorlarınan bırı bolıp xızmet qıladı. Sonıń ushın jaqın keleshekte mámleketimiz ekonomikasın barqarar hám úzlıksız rawajlandırıw ushın makroekonomikalıq kórsetkishler teńsalmaqlıqta awıl xojalıg'ına ayrıqsha itibar qaratılmaqta.

Respublikamız pille, jipek shıyıkı zat hám jipekli gezlemeler islep shıǵarıw ushın jeterli tábiyiy hám texnikalıq sharayatlarǵa iye, hámde mıynet kúshleri menen tolıq táminlengen. Tarawdı jánede rawajlandırıw tek ǵana pillekeshler daramatın asırıp ǵana qalmaq, bálki mámleketimizge valyuta túsımın asıratuǵın ónimler alıw imkanın da beredi. Pilleshilik tarmaǵınıń eń aktual mashqalası joqarı sortlı básekege shıdamlı pille hámde jipek talası islep shıǵarıwdı jolǵa qoyıw bolıp esaplanadı. Házırǵı kúnde awıl xojalıg'ınıń basqa tarmaqları qatarı jipekshilikte de házirǵı zaman pán hám texnika eriskenliklerine ámel qılıp, aldınǵı tájiriýbelerdi qollaǵan halda jumıs alıp barılmaqda. Jipekshilik aldında úlken hám áhmıyetli wazıypalar túripti. Bul wazıypalar tómendegilerden ibarat: jipek qurtı azıq bazasın kóbeytiriw, qurt baǵıwdaǵı awır jumıslardı mexanizaciyalastırıw, ónimdarlı jańa paroda hám gıbridlerdi jaratıw, pilleniń bahasın kemeytiriw hám jipek ónimin kóbeytiriw hámde jipekshilikti sanaat usılına kóshiriw hám basqalar. Bunday úlken wazıypalardı juwapkerli orınlawda tuqımshılıq tarawındaǵı jumıslardı tuwrı jolǵa qoyıw, sıpatlı tuqım tayarlaw, ulıwmalastırılǵan qurt baǵıwǵa ótiw, qurt baǵıw agrotexnikası hám zoogıǵına qaǵıydalarına tolıq ámel qılıw, jipek qurtı tuqımın tuwrı hám óz waqtında janlantırıw talap etiledi.

Jipek qurtlarınıń embrional hám postembrional rawajlanıw basqıshlarında sırtqı ortalıq faktorlarınıń tásir etiwı menen jipek qurtı ósıwı, rawajlanıwı, ondaǵı fiziologiyalıq processler hám ónimdarlıq dárejesin basqarıw házirǵı zaman pilleshilik tarmaǵınıń aktual mashqalası. Respublikamızda pille jetistiriw máwsımı báhár aylarına tuwra keledi. Báhárgı qurt baǵıw máwsımın tabıslı jumaqlaw ushın tayarlıq isleri fevral-mart aylarınan baslanıwı kerek.

Bir qatar xojalıqlarda qurt baǵıw máwsımına tayarlıq isler tómendegilerdi oz ishine aladı.

- qurt baǵıw kalendar rejesin dúziw;
- qurt baǵıw ushın jaramlı ımaratlardı tańlaw hám olardı ońlaw;
- kerekli ásbap-úskenelerdi taqlap qoyıw;
- qurt baǵıwshılar zvenoların dúziw;
- qurt baǵıwshılar menen shartnama dúziw;
- qurt baǵılatuǵın xanalardı hám ásbap-úskenelerdi dızinfektsiya qılıw;
- tutzarlar hám jeke qatarlap egilgen tutlardı tárbiya qılıw;

Jipek qurtı óziniń 23-25 kúnnen ibarat qurtlıq dáwirinde pille oraǵa shekem 4 márte qabıq taslap 5 jastan ibarat dáwirde óteydi. Solardan 1-2-3 jasın jipek qurtınıń kışhı jasları, 4-5 jası bolsa jipek qurtınıń úlken jasları dep ataladı.

Kışhı jastaǵı jipek qurtların baǵıw. Jipek qurtları kışhı jaslarında júdá názık bolıp, abaylap baǵıw talap qılınadı. Olardı baǵıw ushın mólsherlangen qurtxanalar inkubatoriyalar qurt alıp kelıwden 1-2 kún aldın ısıtılıp, hawa ıǵallıǵı normaǵa keltirilgen bolıwı kerek.

Ekınshı jasında qurtlar bir márte ǵanalaydı. Jaqsı baǵılǵan qurtlar 3-kúnı japıraq jewı kemeyıp áste-aqırın taza terı ıslawge (uyqıǵa) kırısedı. Uyıqlamaǵan qurtlarǵa az-azdan japıraq berilip barıladı. Olardıń uyqısı bir kún dawam etedi. Ekınshı kúnı qurtlar tolıq uyqıdan turǵan soń, úshinshı jasqa ótedi. Ushinshı jasqa ótken qurtlar háreketshen bolıp, denesi tolıq aǵaradı hám ozınıń haqıyqıy reńin ıyeleydi. Sebebi kıyınǵı jaslarda qurtlardıń reńi ózgermeydi. Birinshı kúnı qurtlarǵa japıraqlar pútınlıǵınshen salınadı. Bul bolsa qurtlardıń háreketleniwine hám saw ósıwıne járdem beredi. Hár sapar japıraq berilgende qurtlar sıyreklestirilip azıqlanıw maydanı keńeytilip barıladı hám jas aqırında 12-15 m² jerdi iyehydi. Bul jasta qurtlar bir mártebe ǵanalaydı. Úshinshı uyqıdan turǵan qurtlar úlken jas esaplanadı. Bul jastaǵı qurtlar tez háreketlenetuǵın hám tut japıraǵınıń jumsaq jerlerin tolıq jıyadı hám denesi birqansha úlkeygen boladı. Qurtlardıń jası úlkeygen sayın olardıń temperaturaǵa hám salıstırmalı ıǵallıqqa bolǵan talabı (kışhı jaslarǵa qaraǵanda) birqansha páseyip baradı. Egerde qurttıń kışhı jaslarında qurtxanadaǵı temperatura 26-27°C, hawanıń salıstırmalı ıǵallıǵı 65-75% bolǵan bolsa, tórtinshı jasta temperatura 26-25°C hám salıstırmalı ıǵallıq 60-75%, besinshı jasta bolsa 24-25°C hám salıstırmalı ıǵallıq 60-65% bolıwı lazım.

Tórtinshı jasqa ótken qurtlar aldınǵı jaylasqan maydanına sıymay qaladı. Sonıń ushın olarǵa ekınshı japıraq berıwden aq, azıqlanıw maydanı keńeytirilip, sıyreklestiriw lazım. Jas aqırına kelip bir qutı qurt 25-30 m² jerdi iyehydi. Qurttıń tórtinshı jası 4-5 kún dawam etip jámi 170 kg japıraq beriledi. Qurtlardıń jastan-jasqa ótiw dáwirinde kúndiz qurtxanaǵa jaqtılıq normada túsip turıwı, tünde bolsa qarańǵı bolıwı lazım. Qurtlardıń uyıqlaw dáwirinde japıraq japıraq berıw, ǵanalaw, sıyreklestiriw, basqa jerlerge kóshiriw hám basqa jumıslardı ótkiziw keskin qadaǵan etiledi. Kerisinshe joqarıda aytıp ótilgen agrotexnika qaǵıydalarına ámel qılınsa, qurtlar bir tegiste uyqıǵa ketedi, jańa terini óz waqtında ıslap, eskisin ańsat taslaydı hám hámmesi bir waqıtta oyanadı.

Qurtlardıń tórtinshı uyqısı 1,5-2 kún dawam etedi. Uyqıdan oyanǵan qurtlar besinshı jas esaplanadı. Besinshı jasında qurtlarǵa tut tereginiń tıykarǵı shaqaları hám nawsheleleri kesip akelinedi. Egerde tut tereginen aldın japıraq alınbaǵan bolsa, bul terektin barlıq shaqaları kesip alınadı hám tógilip ketpewı ushın baw-baw qılıp baylap keltiriledi. Kesip kelinggen japıraqlar solıp qalmawı ushın 16-17°C tan joqarı bolmaǵan salqın xanalarda saqlanadı. Qurtlardıń besinshı jası 7-8 kún dawam etip, bir qutı qurt ushın jámi 750-800 kg japıraq sarıplanadı. Bir künde 5-6 mártebe japıraq beriledi. Sonnan 1-2 mártesı tünde beriledi. Bul jasta qurtlarǵa japıraqlar nawshelesi menen beriledi. Shaqa hám nawshelelerin kesip alǵannan qalǵan juwan bólimlerinen japıraqlar terip alınıp qurtlarǵa salınadı. Besinshı jastaǵı qurtlar denesi júdá ırı, ulıwma úlkeygen boladı hám háreketsiz boladı. Bir qutı qurt bir künde ózinen 60 litr suwdı puwlaydı. Nátiyjede qurtxanadaǵı ıǵallıq artıp baradı. Sonıń ushın qurtxananı hár 2-2,5 saatta 30-40 minut dawamında esik hám aynalardı ashıp samallatıladı. Besinshı qurtxana temperaturası normadan artıq bolmawına jol qoymaw kerek. Bul jasta

xanadağı temperatura 24-25°C, hawanıń ıǵallıǵı bolsa 60-65% te bolıwı kerek. Jarıqlıqtıń normada bolıwı hám quyash nurı tık túspewin táminlew zárúr. Qurtlarǵa berilgen azıqlıqtıń jaqsı jelınıwı olar jaylastırılǵan etajerkalar ústine (azıqlıq maydanına) baylanıslı. Sonıń ushın bır qutı qurtqa besinshı jasta 60 m² maydan bolıwı shárt. Japıraq tayarlawda japıraqqa itibar menen qaraladı, zıyanlangan hám kesellengen japıraqlar alıp taslanadı. Pataslangan japıraqlar taza suwda juwılıp, silkitip ıǵallıǵı qashırıladı. Qurtlardı patas yaki zıyanlangan japıraqlar menen baǵıw, keselleniwine alıp keledi. Jawın yaki azanǵı shıqtan keyin ıǵal bolǵan japıraqlardı qurtlarǵa beriwden aldın suwı sergitiledi. Sebebi ıǵal japıraqlar qurtxananıń ıǵallıǵın asıradı. Suwıq yaki quyashta qızıp ketken japıraqlardı hám qurtxanada 10-15 minut saqlap, qurtxana temperaturasına maslastırıladı. Pilleshilikte, japıraq tayarlaw, qurtlardı baǵıw, ǵanasın alıw hám pille teriw qol miynetin talap qılatuǵın protsess bolıp esaplanadı. Azıqtı saqlawǵa úlken itibar beriw kerek. Tut shaqaların kesiwdi hám qurtxanalarǵa keltiriwdi azanda hám keshqurın kún batqannan soń qaraydı. Bunda japıraqlardan ıǵallıqtıń puwlanıwı kemeyedi. Qurtxanaǵa keltirilgen japıraqlardı salqın jerlerde saqlaw hám izbe-iz tayarlap qurtlarǵa beriw kerek. Kishi jastaǵı qurtlarǵa mólsherlengen japıraqlar polietilen qaltashalarda salqın jerlerde, úlken jastaǵı qurtlarǵa mólsherlengen tut shaqaları arnawlı japıraq saqlaw xanalarda saqlansa, olardıń ıǵallıǵı ham azıqlıq qásiyetleri joq etilmeydi. Avtorlardıń baqlawı sonı kórsetdi, 50 % ıǵallıǵın joǵaltqan japıraq penen 3-jastaǵı qurtlarǵa bergende, qurtlar japıraqtı jemegen, 4-jastaǵıları 13 %, 5-jastaǵıları 30 % ǵa jaqını japıraqtı jegen. Joqarı temperaturada japıraq tez solıydı, sonıń ushın japıraqtı qurtxanalarda saqlaw múmkin emes. Japıraq saqlaw xanalarda temperatura 17°C dárejeden aspawı, ıǵallıq 80-90 %, onshellı jaqtı bolmaslıǵı maqul.

Alıp barılǵan ilimiy-izertlewler tiykarında tómendegi juwmaqqa keldik.

1. Jipek qurtlarınıń azıqlanıw maydanı hár bir jaslarında ósiw tezligine baylanıslı ekenligi boyınsha izertlewler alıp barılıp pille ónimin asırıwǵa erisildi. Bir qutı qurt 50 mkv baǵılǵanda 50 kg, 70 m kv baǵılǵanda 80 kg ónim alıwı anıqlandı.
2. Qurt baǵıw maydanınıń normaları 1,2-2 ese kemeytiw jipek qurtı rawajlanıwına hám pille ónimdarlıǵın asırıwǵa tásin jaqsı nátiyjelerge erisiwi jipek qurtlarınıń rawajlanıwı (uyqıǵa ketiwi hám oyanıwı) bir tegis bolıp, oraǵan pillelerdiń biologiyalıq kórsetkishleri ápiwayı usılda baǵılǵanǵa salıstırmalı 10-15 % ke shekem artıq bolıwı anıqlandı.
3. Qurtxanadağı temperatura hám xawanniń ıǵallıǵı belgilengen normadan (25-27°C) artıp yaki kemeyip ketsa jipek qurtlarında birikpe almasıwi ózgarıp kesellik kelip shıǵadı eken hám aqibette pille ónimdarlıǵı kemeyip onıń sapasınıń tómenlewine alıp keledi.
4. Qurtxana hawasiniń buziliwi hám xanada SO₂ niń artıp ketiwi qurt rawajlanıwına jaman tásir kórsetip, bir tutı qurttan alınatuǵın pille ónimi 8-9 kilogramǵa hám sapası 7-8 % ke páseyip ketedi eken.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR

1. Pillelerdi tayarlaw hám dáslepki islew beriw. Axmedova.N., Abduraxmanov.A. 2006 jil.
2. Jipekshilik tiykarları. Axmedov.N. Murodov. S.1998jil.
3. Pillelerge dáslepki islew beriw páninen ámeliy qollanba. Axmedov.N .2008 jil.
4. Jipek qurti kesellikleri hám ziyankesleri. Saburov .S, Axmedov.N, Jumanova.N. 2011jil.
5. Infektsionniye bolezni tutavogo sholka priadie. Mexailov.I.M. 1984 jil.

6. Ipak qurti yuqumli kasalliklari dignostikasi va epizotologiyasi. Sobirov.S, Axmedov.N, Azizov.T .2015 jil.
7. Ipak qurti nasilchiligi va urug'chiligi. Abduraxmanov.A, Rojdenstvenskiy.K 1991jil.
8. Pillachilikni rivojlantirishda yangi texnologiyalar.Axmedov.N, Doniyarov.U . 2014 jil.
9. Osnova Sholkovodstvo.Axmedov.N, Elmuratova.I 2014jil.
10. Tut ipak qurti biologiyasi.Bekkamov.CH, Mirzaeva.E, Raxmonova.X. 2017 jil.